

LCJ Handreiking –16

Jonathan, de kroonprins die nooit koning werd

Leidingdeel

Inhoud

Uitleg leidingdeel	2
Didactische handreiking	3
Schets 1 – Een kroonprins die op de Heere vertrouwt	6
Schets 2 – Een kroonprins die zijn plaats afstaat	11
Schets 3 – Een kroonprins die zijn vriend redt	15
Schets 4 – Een kroonprins die sterft in het harnas	21

Uitleg leidingdeel

Om je als leidinggevende te helpen bij het voorbereiden van de clubavonden, hebben we in dit leidingdeel alle hiervoor benodigde informatie op een rij gezet.

In dit leidingdeel tref je het volgende aan:

- Algemene didactische tips die je kunt gebruiken om eens een keer op een andere manier een vraag of opdracht te bespreken.
- Achtergrondinformatie bij het geheel van de Handreiking over Jona.
- Informatie die direct betrekking heeft op de verschillende schetsen. Deze informatie bevat:
 - *Benodigheden*
Alles wat je nodig hebt om deze avond goed te laten verlopen, staat hier op een rij.
 - *Lezen*
Suggesties voor passende Bijbelgedeelten. Er worden meer Bijbelgedeelten genoemd dan in de Handreiking behandeld worden, zodat je eventueel kunt kiezen.
 - *Zingen*
Passende psalmen en liederen worden genoemd. De liederen komen uit de Gele Bundel.
 - *Doelstelling*
Kort op een rij wat het doel van de avond is.
 - *Rol Jonathan*
Steeds wordt in de spiegel gekeken: wat kunnen we hier van Jona leren?
 - *Achtergrondinformatie*
Een exegese bij het bijbelgedeelte dat in de bijbelstudie behandeld wordt.
 - *Alternatieve (start)opdrachten*
Andere opdrachten, extra filmpjes of ideeën om een vraag te verwerken staan hier genoemd. Als leidinggevende kun je zo de avond zoveel mogelijk aan laten sluiten bij jouw doelgroep.
 - *Antwoorden*
Hier worden de antwoorden op de vragen uit de Handreiking gegeven.

We hopen dat deze extra informatie je helpt om makkelijk met deze Handreiking aan de slag te gaan. Bedenk dat het een *handreiking* wil zijn. Je kunt dus steeds kiezen wat je gebruikt en op welke manier. We hopen dat het gebruik van deze Handreiking tot zegen is voor de jongeren en leidinggevendenden!

Didactische handreiking

Het bespreken van de vragen kun je variëren. Hieronder volgen enkele manieren waarop je de vragen kunt bespreken.

Denken > delen > uitwisselen

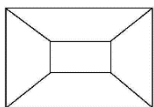
Het *denken*, *delen* en *uitwisselen* is een proces waarbij jongeren eerst zelf nadenken, daarna in een klein groepje hun gedachten delen en deze ten slotte in de grotere groep uitwisselen. Het voordeel van deze werkwijze is dat de betrokkenheid gestimuleerd wordt. Bovendien wordt door het uitwisselen van gedachten en het gezamenlijk formuleren van een antwoord het aantal meningen beperkt. Dat maakt de gezamenlijke nabespreking overzichtelijker. Hieronder worden een aantal didactische werkvormen uitgelegd, waarmee dit proces van *denken*, *delen* en *uitwisselen* gestalte kan worden gegeven.

Eén-tweetje

Vraag de jongeren om individueel over een vraag of opmerking na te denken (en eventueel iets op te schrijven). Daarna bespreken ze in tweetallen hun antwoorden. Eventueel wordt per tweetal een beste antwoord gekozen. Dit antwoord wordt vervolgens plenair uitgewisseld.

Uitbreiding: de tweetallen bespreken de antwoorden met een ander tweetal. Per viertal wordt het beste antwoord gekozen, dat vervolgens plenair wordt uitgewisseld.

Placemat

De placemat is een variant van het 'Eén-tweetje', waarbij papier en pennen worden gebruikt. Gebruik bij voorkeur een vel op A3-formaat. Verdeel het vel papier zoals in het voorbeeld. Elke jongere denkt individueel na over een vraag of opmerking, waarna hij het antwoord opschrijft in één van de hoekpunten. De groepsleden bespreken de antwoorden die zijn opgeschreven in de hoekpunten. De gemeenschappelijke antwoorden of het beste antwoord wordt in het middenvak opgeschreven. Het antwoord in het middenvak kan plenair worden uitgewisseld.

Expertgroep

De jongeren denken in verschillende groepen na over een deelonderwerp. Elke groep is nu expert in (heeft kennis over) één deelonderwerp. Vervolgens worden nieuwe groepjes gevormd waarin alle bestudeerde deelonderwerpen vertegenwoordigd zijn. Elke jongere is binnen de nieuwe groep expert in een deelonderwerp. De eerder opgedane kennis wordt in de nieuwe groep gedeeld.

Voorbeeld: Elk groepje jongeren verdiept zich in één vraag. Vervolgens worden nieuwe groepjes gevormd waarbij in elk groepje alle bestudeerde vragen zijn vertegenwoordigd. Elk groepslid is 'expert' in één vraag en deelt deze kennis met de andere groepsleden.

Meningen uitwisselen

Om het *uitwisselen van meningen* te stimuleren, kunnen onder meer de volgende werkvormen worden gebruikt.

Gekleurde kaarten

Elke jongere beschikt over een rode en groene (en eventueel oranje) kaart. Er kunnen ook andere kleuren worden gebruikt. Een stelling wordt geprojecteerd en/of voorgelezen. De jongeren steken één van de kaarten op (rood=niet mee eens; groen=mee eens; oranje=twijfel). De meningen worden geïnventariseerd en eventueel genoteerd. Het opsteken van kaarten is een goede aanleiding om door te vragen naar argumenten.

Duimen

In plaats van gekleurde kaarten wordt een duim opgestoken. Duim rechtop = mee eens; duim naar beneden = niet mee eens; duim horizontaal opgestoken = twijfel.

Binnen- en buitenkring

Verdeel de jongeren in twee gelijke groepen. De eerste groep vormt een binnenkring. De tweede groep gaat hier in een kring omheen staan: de buitenkring.

Een jongere uit de binnenkring vertelt een mening of antwoord aan een jongere uit de buitenkring. Laat één van de kringen op een bepaald moment één of meerdere plaats(en) draaien, zodat een nieuw tweetal ontstaat en de meningen/antwoorden opnieuw worden uitgewisseld. Herhaal het draaien en uitwisselen een aantal keren.

Inventariseren

Om op een speelse manier antwoorden of meningen te *inventariseren* kunnen onder meer de volgende werkvormen worden gebruikt.

Post-its

Laat de jongeren hun antwoord of mening opschrijven op een post-it, een memoblaadje met plakstrip. Laat de beschreven memoblaadjes opplakken op een centrale plaats. De post-its kunnen, indien gewenst, door de jongeren gegroepeerd worden rond vergelijkbare antwoorden of meningen. Bespreek de reacties.

Muurtje bouwen

Antwoorden of meningen worden op een A4 papier geschreven. Bij de gezamenlijke bespreking wordt met de A4 papieren een muurtje gebouwd. De belangrijkste antwoorden en meningen worden onderop geplakt, de minder urgente zaken komen daarbovenop. Gebruik plakband of kneedgum om het papier op te hangen.

Woordweb

Inventariseer antwoorden of meningen op een whiteboard, flap-over of groot vel papier. Maak een woordweb waarin informatie kernachtig en geordend wordt weergegeven. Opmerkingen over hetzelfde onderwerp worden in kernwoorden bij elkaar opgeschreven.

Literatuurlijst

- Tekst voor Tekst, de Heilige Schrift kort verklaard en toegelicht (1987). Oeveren, B. van , e.a. 's-Gravenhage: Boekencentrum.
- HSV-studiebijbel (2014). Paul, M.J. en Hofman, T.M. (Red.). Heerenveen: Royal Jongbloed.
- Bijbel met Uitleg (2015). Apeldoorn: De Banier.

Schets 1 – Een kroonprins die op de Heere vertrouwt

Benodigdheden

- Bijbel, Handreiking en pen voor elke jongere
- Apparatuur om het filmpje op <http://abcvanhetgeloof.nl/wij-geloven/geloof-jongeren> te bekijken (vraag 4)
- Grote vellen papier + stiften (alternatieve startopdracht)

Lezen

Deze gedeeltes kunnen gebruikt worden bij de voorbereiding, maar kunnen ook op de avond zelf gelezen worden.

- 1 Samuël 14:1-15
- 2 Korinthe 12:1-10
- Psalm 18

Zingen

- Psalm 18:1, 9 en 10
- Psalm 27:7
- Psalm 32:5
- Lied: 'k Stel mijn vertrouwen
- Lied: 'k Heb geloofd en daarom zing ik
- Lied: Ik bouw op U

Doelstelling

- De jongeren komen meer te weten over Saul en Jonathan
- Ze leren wat vertrouwen op de Heere inhoudt en wat dit voor hen persoonlijk betekent

Rol Jonathan

Algemeen:

Jonathan is in zekere zin een tragisch figuur. Zijn vader is uitgekozen om de koning van Israël te zijn en hij, als kroonprins, is voorbestemd om eens zijn vader op te volgen.

Hij blijkt geliefd te zijn bij het volk. Hij stelt een verkwikkende nuchterheid tegenover de dwaze invallen van zijn vader.

Toch wordt hij nooit koning. Hij moet zijn plaats af gaan staan aan een herdersjongen uit Bethlehem. En wonderlijk genoeg accepteert hij dat volkomen. Hij ziet daarin de hand van de HEERE en berust daarin.

Tenslotte sterft hij op het slagveld, verward in een gevecht met de Filistijnen.

Een tragische held. Moeten wij hem zo zien?

Ik heb hem zelf altijd gezien als een dappere man. Hij gaat alleen op de Filistijnen af, blijft altijd bereid om voor zijn manschappen te vechten. Gaat strijdend ten onder, te midden van zijn volksgenoten. Wat een contrast met Saul!

Ik denk dat we Jonathan met recht een held mogen noemen. Dan niet per sé vanwege zijn dapperheid, zijn trouw, zijn bereidwilligheid een stap terug te doen. Met name vanwege zijn geloof. Zijn vertrouwen op de God van Israël. Hij zou wat dat betreft best in Hebreëën 11 passen.

Een kroonprins die op de Heere vertrouwt:

Jonathan gaat samen met zijn wapendrager op een Filistijnse wachtpost af. Bij opervlakkig lezen zou je kunnen denken aan waaghalzerij, overmoed. Maar Jonathan spreekt hier nadrukkelijk over het vertrouwen op de HEERE: Hij zal de Filistijnen in hun hand geven. Geen overmoed, maar geloofsmoed.

Hier blijkt dat Jonathan dapper is en zijn verantwoordelijkheid neemt. (Hij had als enige, samen met zijn vader, ijzeren wapens. De andere soldaten moesten het blijkbaar met knuppels en stokken doen.)

Achtergrondinformatie

1 Samuël 14:1-15

Achtergrond

De Israëlieten zijn, onder leiding van koning Saul, in gevecht met de Filistijnen. Het lijkt mis te gaan, de Filistijnen zijn sterker en de Israëlieten kunnen eigenlijk geen kant op. In hoofdstuk 14 wordt beschreven hoe de strijd kantelt en wat de belangrijke rol van Jonathan in dit gevecht is.

Verloop

Jonathan stelt aan zijn wapendrager voor om samen op een Filistijnse wachtpost af te gaan. Hij neemt zelf initiatief en vertelt niets aan Saul over zijn plan. De schrijver wekt de indruk dat Sauls houding passief is in deze voor Israël uitzichtloze situatie.

De Filistijnen hebben een wachtpost ingericht op een hoge rotspunt, vanwaar ze het leger van Saul goed in de gaten kunnen houden. Tussen Gibeon, waar Israël gelegd is, en de wachtpost is een diepe kloof, een zogenaamde *wadi*. Het is de bedding van een rivier die het grootste gedeelte van de tijd leeg staat, maar als de grote woestijnstormen in het regenseizoen aanbreken verandert de kloof in een verraderlijke rivier. Nu staat hij echter droog en Jonathan kan met zijn wapendrager ongehinderd oversteken. Zij zijn daarbij wel goed zichtbaar voor de Filistijnen.

Vanuit de *wadi* lopen verschillende kronkelweggetjes omhoog, de bergpassen van vers 4. Jonathan zoekt een van die weggetjes uit. Op dat moment is hij samen met zijn wapendrager nog onzichtbaar voor de Filistijnen. De weg die ze zullen gebruiken om naar boven te klimmen

loopt tussen twee rotspunten met veelzeggende namen. Aan de ene kant de rots Bozes. Dat kun je het best vertalen met 'de glibberige'. Aan de andere kant rijst Sene de lucht in: 'de doornige'.

Nu Jonathan zijn route heeft uitgestippeld stelt hij opnieuw aan zijn wapendrager voor op de Filistijnen af te gaan. Nu spreekt hij over hen als 'deze onbesnedenen'. Het is niet zomaar een strijd tussen twee volken, het is ook een religieuze strijd. De tegenstanders horen niet bij de HEERE, de God van Israël.

Als hij met zijn wapendrager in gesprek is, lijkt Jonathan te aarzelen. Hij zegt: 'misschien zal de HEERE voor ons werken'. Twijfelt hij? Je verwacht het niet, gezien zijn vastberadenheid eerder. De uitdrukking kan echter ook worden opgevat als een uiting van de huiver die een mens heeft om zonder meer uit te gaan van de bijstand van de almachtige God. Nee, Jonathan gaat zijn weg in vertrouwen, maar hij is zich er terdege van bewust dat hij geen enkel recht heeft op de hulp van de HEERE. Dat is geen vanzelfsprekendheid. Jonathan laat zien dat hij zijn plaats tegenover God kent.

Jonathans wapendrager stemt volledig in met het plan van zijn heer. Wat hij ook zal doen, de wapendrager zal volgen.

Jonathan vertrouwt erop dat de HEERE hem zal helpen, maar vraagt daarbij om een teken. Jonathan en zijn wapendrager zullen vanuit hun gecamoufleerde plek tevoorschijn komen en afwachten wat de Filistijnen zullen zeggen. Als ze zeggen dat ze omhoog moeten komen zullen ze dat doen, als de Filistijnse wachters roepen dat ze moeten blijven staan en dat zij naar beneden zullen komen, zullen ze dát doen. In het eerste geval zal Jonathan vol vertrouwen omhoog gaan, omdat hij weet dat God met hen is.

En zo gebeurt het. De Filistijnen zien twee Israëlieten tevoorschijn komen en roepen hen toe dat ze maar naar boven moeten komen. Naar beneden komen zou een riskante zaak zijn. Wie weet hoeveel soldaten van Israël er nog tussen de struiken verborgen liggen!

De Filistijnse roep dat ze naar boven moeten komen is voor Jonathan het teken waar hij om heeft gevraagd. Daarom kan hij vol vertrouwen naar boven klimmen, in de stellige overtuiging dat de HEERE de Filistijnen in zijn hand gegeven heeft.

In vers 13 lezen we dat Jonathan en zijn wapendrager op handen en voeten naar boven klimmen. Sommige uitleggers gaan er vanuit dat ze dit deden om zo onzichtbaar mogelijk naar boven te klimmen om op die manier een verrassingsaanval uit te kunnen voeren. Het lijkt echter waarschijnlijker dat ze op deze manier klimmen vanwege de steile rotswand waar ze langs moeten.

Eenmaal boven wordt het vertrouwen van Jonathan niet beschaamd. Hij verslaat samen met zijn wapendrager de hele wachtpost die uit twintig Filistijnse soldaten bestaat.

Hoe belangrijk deze overwinning is blijkt daarna. De Filistijnen worden bang en Israël grijpt moed.

Waar koning Saul passief bleef en geen actie ondernam, gedraagt zijn zoon zich als een held. Niet omdat hij overmoedig is, maar omdat hij de God van Israël heeft leren kennen en vertrouwen.

Alternatieve (start)opdrachten

- Gebruik vraag 1 om zoveel mogelijk informatie te weten te komen over Saul en Jonathan. Je kunt grote vellen neerleggen in de zaal en iedereen daar informatie op laten schrijven.
- Je kunt beginnen met het bekijken van het filmpje van ABCvanhetgeloof.

Antwoorden

Startopdracht:

Voor deze opdracht moet je best wat ruimte hebben. Wellicht is het mogelijk deze opdracht buiten te doen. Zie voor idee en achtergrond:

<https://www.101werkvormen.nl/zelfleiderschap/rits/>

1. *Dit is een mooie opdracht om te inventariseren wat de jongeren aan voorkennis hebben. Vul zo nodig op het eind van de bespreking aan met je eigen antwoorden.*
2. *Persoonlijk. Met deze vraag leer je jongeren gefocust lezen. Er kunnen verschillende antwoorden gegeven worden. Laat iedereen uitleggen waarom er voor dat vers gekozen is.*
3. a. *Persoonlijk*
b. De Heere kan zowel door veel als door weinig mensen verlossing geven. Voor God is er niets onmogelijk.
c. Jonathan gelooft dat de Heere redding geven kan, zelfs als er maar weinig soldaten zijn.
4. a. *Persoonlijk*
b. Je kunt denken aan het volk Israël dat vol vertrouwen op de Heere rond Jericho loopt. Of aan Rachab die haar leven aan de verspieders toevertrouwt.
c. Geloof geeft vertrouwen. Geloof is een vaste, zekere hoop, een bewijs zelfs, ook als je er niets van ziet. *Zie ook de omschrijving van geloof in de schets.*
d. –
5. –

Stellingen:

- Moed is goed, overmoed niet. Het geloof gaat niet buiten het verstand om, het blijft goed om ook altijd goed te blijven nadenken of iets verantwoord is of niet. Wel kan het geloof zo moedig maken dat je stappen zet die je uit jezelf niet durft.
- Angst heeft vaak te maken met ongeloof. Ongeloof is er in ons leven door de zonde. Het geloof zal hier nooit volmaakt zijn.
- God is nog steeds Dezelfde!

6. a. *Persoonlijk*

b. Juist als wij zwak en klein zijn, kan de Heere in ons werken. Denk aan volle handen: daar past niks meer bij. Als wij vol zijn van onszelf, van onze kracht, dan kan de Heere Zijn genade niet aan ons kwijt. Pas als wij leeg zijn, kan God met Zijn genade in ons leven komen. En dan ontvangen we Zijn kracht.

c. Het geheim van Paulus is de kracht van Christus. *Laat de jongeren voor zichzelf nadenken over de vraag of ze dit kennen. Een mooie afsluitende vraag om mee naar huis te geven.*

Schets 2 – Een kroonprins die zijn plaats afstaat

Benodigheden

- Bijbel, Handreiking en pen voor elke jongere
- Materiaal voor de posteropdracht: vellen papier, tijdschriften, scharen, lijm, stiften, enz. (vraag 8)

Lezen

Deze gedeeltes kunnen gebruikt worden bij de voorbereiding, maar kunnen ook op de avond zelf gelezen worden.

- 1 Samuël 18:1-5
- 1 Samuël 19:1-7

Zingen

- Psalm 25:2
- Psalm 86:6
- Psalm 143:10
- Lied: Heer', wat wilt Gij dat ik doe?
- Lied: Create in me a clean heart
- Lied: Neem mijn leven

Doelstelling

- De jongeren leren van de gezindheid van Jonathan
- Ze ontdekken wat het betekent om te buigen voor de wil van God

Rol Jonathan

Algemeen:

Jonathan is in zekere zin een tragisch figuur. Zijn vader is uitgekozen om de koning van Israël te zijn en hij, als kroonprins, is voorbestemd om eens zijn vader op te volgen.

Hij blijkt geliefd te zijn bij het volk. Hij stelt een verkwikkende nuchterheid tegenover de dwaze invallen van zijn vader.

Toch wordt hij nooit koning. Hij moet zijn plaats af gaan staan aan een herdersjongen uit Bethlehem. En wonderlijk genoeg accepteert hij dat volkomen. Hij ziet daarin de hand van de HEERE en berust daarin.

Tenslotte sterft hij op het slagveld, verward in een gevecht met de Filistijnen.

Een tragische held. Moeten wij hem zo zien?

Ik heb hem zelf altijd gezien als een dappere man. Hij gaat alleen op de Filistijnen af, blijft altijd bereid om voor zijn manschappen te vechten. Gaat strijdend ten onder, te midden van zijn volksgenoten. Wat een contrast met Saul!

Ik denk dat we Jonathan met recht een held mogen noemen. Dan niet per sé vanwege zijn dapperheid, zijn trouw, zijn bereidwilligheid een stap terug te doen. Met name vanwege zijn geloof. Zijn vertrouwen op de God van Israël. Hij zou wat dat betreft best in Hebreëen 11 passen.

Een kroonprins die zijn plaats afstaat:

Na zijn strijd tegen Goliath wordt David opgenomen in het huisgezin van Saul. In dit gedeelte lezen we iets van de bereidwilligheid van Jonathan om zijn plaats aan David af te staan: symbolisch staat hij zijn prinselijke uitrusting af aan David. Zijn kleding, maar ook zijn wapens. Jonathan raakt met hart en ziel aan David verbonden, omdat hij hem heeft herkend en erkend als de Gezalfde van God. Misschien zijn hier lijnen mogelijk: het opgeven van onze eigen positie, onze eigen eer, als wij Jezus erkennen als Gods Gezalfde. Hem de hoogste plaats in ons leven toekennen betekent zelf de troon verlaten.

In het volgende hoofdstuk lezen we dat Saul zich voorneemt David te doden. Jonathan spreekt goed over David om zijn vader op andere gedachten te brengen. Die poging slaagt: Saul zweert David niet te doden.

Ook hier weer iets van die bereidwilligheid: dit was een buitenkansje voor Jonathan om toch weer tot troonopvolger te worden verklaard. (Hoewel hij dat formeel al die tijd geweest is natuurlijk.) Die kans laat hij gaan, omdat hij 'David zeer genegen was'.

Achtergrondinformatie

1 Samuël 18:1-5

Achtergrond

Tijdens een nieuwe oorlog met de Filistijnen is er iets wonderlijks gebeurd. Dat staat in hoofdstuk 17 beschreven. Een jonge herdersjongen heeft de Filistijnse reus Goliath gedood. Hij vertoont daarbij het gedrag van een kroonprins. Er zijn namelijk sterke parallellen zichtbaar tussen het gedrag van Jonathan in hoofdstuk 14 (zie schets 1) en het gedrag van David in hoofdstuk 17. Beiden gaan vol vertrouwen op de Filistijnse vijand af. Menselijkerwijs gesproken is het bij beiden een kansloze zaak, maar allebei weten ze en geloven ze dat de HEERE voor hen zal strijden.

In dat hoofdstuk blijkt dat de HEERE een nieuwe gezalfde heeft. David, de jongste zoon van Isaï, is in hoofdstuk 16 tot koning gezalfd en wordt in hoofdstuk 17 als zodanig voorgesteld door de HEERE. Maar wie ziet het?

Verloop

In deze verzen worden de reacties van Saul en Jonathan beschreven. David heeft Israël verlost van de Filistijnse dreiging. Saul neemt hem nu definitief in huis en stelt hem aan als aanvoerder over zijn leger.

De reactie van Jonathan wordt uitvoeriger beschreven. Hij raakt onder de indruk van deze jongen uit Bethlehem. Hij krijgt hem lief en raakt met hart en ziel aan hem verbonden.

En daarom sluit hij een verbond met de nieuwe held van Israël. Nadrukkelijk wordt dat als reden vermeld: hij sluit dat verbond, omdat hij hem liefhad, zie vers 3. Hij gaat geen verdrag aan met David om maar aan de kant van de sterkste te staan.

Vervolgens lezen we in vers 4 dat Jonathan zijn wapenrusting uittrekt en die aan David schenkt. Een bijzonder belangrijk gebaar. Daarmee staat Jonathan namelijk symbolisch zijn positie als troonopvolger aan David af. Blijkbaar heeft hij in hem de gezalfde van de HEERE gezien en erkend. Dat dit ten koste van hem zelf gaat deert hem blijkbaar niet. Voor Jonathan geldt dat de weg van de HEERE belangrijker is dan zijn eigen weg.

Een belangrijke vraag die uit dit gedeelte opkomt is dan ook of wij ook bereid zijn onze eigen positie op te geven om plaats te maken voor de Gezalfde van de HEERE.

Alternatieve (start)opdrachten

- Je kunt ervoor kiezen te beginnen met de bijbelstudieopdracht (vraag 1) in groepjes
- Als je bij schets 1 op een groot vel zoveel mogelijk informatie over Jonathan geschreven hebt, kun je bekijken of je al informatie toe kunt voegen

Antwoorden

Startopdracht: -

1. *In deze Handreiking gebruiken we verschillende bijbelstudiemethodes. Het kan jongeren helpen om zo'n methode ook eens te gebruiken bij het persoonlijk bijbellezen. In de achtergrondinformatie kun je voor jezelf antwoorden op de vragen vinden.*
2. a. Je zou eerder verwachten dat Jonathan jaloers zou zijn op David. Het lijkt er namelijk op dat David op de plaats komt die voor Jonathan bedoeld is. Daarom is hun band zo bijzonder.
b. *Persoonlijk. Let erop dat deze vraag ook een gevoelige snaar kan raken. Als er jongeren alleen zijn of niet bij de groep horen, kun je er wellicht naar aanleiding van deze vraag ook iets over zeggen.*
3. a. *Persoonlijk*
b. Uiteindelijk verandert dat als de Heere in je leven op de eerste plaats komt te staan. Dan zoek je ernaar om Hem lief te hebben boven alles en je naaste als jezelf. Dan acht je die ander juist hoger, belangrijker dan jezelf.
c. –
d. Eigenlijk alles. Je hart wordt geopend, zacht gemaakt, vernieuwd. Je wil wordt levend, goed en gehoorzaam. Je gaat goede vruchten voortbrengen.

- e. Hij wil doen wat de Heere wil. Hij stelt zichzelf op de tweede plaats. Als de Heere David als nieuwe koning gekozen heeft, dan is hij het daarmee eens. Hij buigt voor Gods wil.
4. Hij geeft daarmee zijn recht op de troon op. Hij geeft het David letterlijk in handen: waar ik recht op heb, is nu van jou.
5. a. De doop.
b. *Persoonlijk. Als je hier met de jongeren over door wilt praten, zie <http://abcvanhetgeloof.nl/wij-geloven/doop-jongeren>.*
6. a. Hét voorbeeld hiervan is de Heere Jezus in Gethsémané, als Hij bidt: 'Uw wil geschiede'. Maar je kunt ook aan andere voorbeelden denken, bijv. Paulus die vraagt: 'Wat wilt U dat ik doen zal?'
b. *Persoonlijk. Het is mooi als er ook voorbeelden uit de gemeente zijn. Uiteindelijk moet het voor elke christen gelden dat gevraagd wordt naar Gods wil.*
7. *Persoonlijk.*
8. –

Oplossing puzzel: Jonathan vertrouwt op de Heere God. Doe jij dat ook?

Schets 3 – Een kroonprins die zijn vriend redt

Benodigheden

- Bijbel, Handreiking en pen voor elke jongere
- Evt. plakbriefjes bij de startopdracht
- Kaarten of briefpapier of materiaal om zelf kaarten / briefpapier te maken (vraag 10)

Lezen

Deze gedeeltes kunnen gebruikt worden bij de voorbereiding, maar kunnen ook op de avond zelf gelezen worden.

- 1 Samuël 20
- 1 Samuël 23:14-18
- 2 Samuël 9
- Numeri 28:11-15

Zingen

- Psalm 133:1 en 3
- Psalm 119:32
- Psalm 103:5
- Psalm 105:5
- Lied: Welzalig de man die niet wandelt
- Lied: Welk een vriend is onze Jezus
- Lied: Jezus, leven van mijn leven

Doelstelling

- De jongeren ontdekken wat er hoort bij echte vriendschap
- Ze horen van de waarde van het verbond dat de Heere met hen gesloten heeft en van ons deel in dat verbond

Rol Jonathan

Algemeen:

Jonathan is in zekere zin een tragisch figuur. Zijn vader is uitgekozen om de koning van Israël te zijn en hij, als kroonprins, is voorbestemd om eens zijn vader op te volgen.

Hij blijkt geliefd te zijn bij het volk. Hij stelt een verkwikkende nuchterheid tegenover de dwaze invallen van zijn vader.

Toch wordt hij nooit koning. Hij moet zijn plaats af gaan staan aan een herdersjongen uit Bethlehem. En wonderlijk genoeg accepteert hij dat volkomen. Hij ziet daarin de hand van de HEERE en berust daarin.

Tenslotte sterft hij op het slagveld, verwickeld in een gevecht met de Filistijnen.

Een tragische held. Moeten wij hem zo zien?

Ik heb hem zelf altijd gezien als een dappere man. Hij gaat alleen op de Filistijnen af, blijft altijd bereid om voor zijn manschappen te vechten. Gaat strijdend ten onder, te midden van zijn volksgenoten. Wat een contrast met Saul!

Ik denk dat we Jonathan met recht een held mogen noemen. Dan niet per sé vanwege zijn dapperheid, zijn trouw, zijn bereidwilligheid een stap terug te doen. Met name vanwege zijn geloof. Zijn vertrouwen op de God van Israël. Hij zou wat dat betreft best in Hebrreeën 11 passen.

Een kroonprins die zijn vriend redt:

Ondanks de eerdere gebeurtenissen staat Saul David toch weer naar het leven. Jonathan verwacht dat hij het wel van zijn vader zal horen, maar David is daar niet zo zeker van. Door middel van een list komen ze erachter dat Saul inderdaad vastbesloten is zijn schoonzoon te doden. Op een bijzondere manier maakt Jonathan kenbaar dat dit de situatie is (de pijlen die ver weg gevlogen zijn.) Dan nemen David en Jonathan afscheid van elkaar. Het is een emotioneel moment. Voor beiden is duidelijk dat zij elkaar niet meer zullen zien, dat denken zij op dat moment althans. Het verbond is echter vernieuwd. De inhoud van het verbond is: Moge de HEERE tussen ons zijn. Dat is werkelijke vriendschap, met God in het midden! Een aantal hoofdstukken verder lezen we dat David en Jonathan elkaar toch nog een keer ontmoeten. David wordt aan alle kanten opgejaagd en verraden. Midden in die levensnood is daar ineens Jonathan, die hem bemoedigt in God.

Achtergrondinformatie

1 Samuël 20

Achtergrond

In de vorige hoofdstukken wordt beschreven dat David steeds meer aanzien krijgt bij het volk. Hij wordt als held vereerd en wordt nog meer geprezen dan Saul. Bij Saul groeit de jaloezie en de angst dat David hem eens van de troon zal stoten, zie 1 Sam.18:8. Daarom houdt hij David goed in de gaten. Tot tweemaal toe probeert hij David te doden met zijn speer, maar beide keren ontwijkt David de speer. Na die tweede keer vlucht David, die inmiddels met Sauls dochter Michal getrouwd is, weg van het paleis.

Verloop

Nu David opgejaagd wordt door Saul zoekt hij zijn toevlucht bij Jonathan. Maar hoe zal die reageren? Dit is tenslotte zijn kans om zijn positie als troonopvolger terug te krijgen. Als hij loyaal blijft aan zijn vader kan David uit de weg worden geruimd. Dan zal hij echter wel zijn verbond moeten verbreken en dat is voor Jonathan geen optie. Dat verbond sloot hij uit liefde

tot David en bovendien is het gesloten voor het aangezicht van de HEERE. Daar komt nog bij dat David in deze zaak het recht aan zijn zijde heeft.

David herinnert Jonathan ook aan dit verbond (vers 8) als hij een plan uit de doeken doet. Jonathan moet goed opletten wat de reactie van Saul zal zijn als David niet aan de maaltijd verschijnt als het feest van de nieuwe maan gevierd wordt. Als de koning naar David vraagt, moet Jonathan zeggen dat David aan hem permissie heeft gevraagd om naar zijn familie in Bethlehem te gaan. Vervolgens hangt de uitkomst erg af van de reactie van de koning. Als hij het prima vindt dan zal David in vrede terug kunnen komen naar het paleis. Als Saul echter woedend wordt dan weten David en Jonathan allebei dat Saul vastberaden is om David te doden.

Jonathan zweert aan David oprecht te zullen handelen. Hij zal zijn vader uithoren en de uitkomst aan David laten boodschappen. Aan het eind van die eed wenst hij David toe dat de HEERE met hem zal zijn, zoals Hij eens met Saul geweest is (vers 13). Daarmee erkent hij opnieuw dat niet hijzelf zijn vader op zal volgen, maar dat David de nieuwe koning van Israël zal zijn. Bovendien laat Jonathan hier zien dat hij duidelijk door heeft dat de Geest van de HEERE van Saul geweken is. In de vorige hoofdstukken is beschreven hoe het gedrag van Saul onder invloed van een boze geest veranderd is. En Jonathan heeft dat goed in de gaten.

Daarna gaat Jonathan nog even door op dit onderwerp. Als David koning wordt zou het niet ongebruikelijk zijn om het vorige koningshuis helemaal uit te roeien. Dat zie je in het verloop van de geschiedenis van de koningen van Israël ook met regelmaat. Op die manier blijft er niemand over die aanspraak kan maken op de troon.

Nu vraagt Jonathan echter aan David om ook dan het verbond dat zij samen sloten te gedenken en de barmhartigheid van de HEERE te bewijzen aan hem en aan zijn familie. Dit wordt jaren later werkelijkheid als David die barmhartigheid inderdaad bewijst aan Mefiboseth (2 Samuël 9).

Vervolgens wordt het plan verder uitgewerkt en samen besluiten ze hoe Jonathan de uitkomst van de proef aan David zal communiceren. Opnieuw klinken hier woorden over het verbond dat ze samen gesloten hebben. De HEERE is tussen hen beiden. Hij is Getuige, Hij is ook de verbindende schakel. Allebei dienen ze Hem van harte en mede daarom zijn ze zo innig aan elkaar verbonden. Dat de HEERE Getuige is heeft betekenis voor de nabije toekomst (de belofte die Jonathan aan David heeft gedaan), maar ook voor wat er in de verte ligt (de belofte die David aan Jonathan heeft gedaan).

Vervolgens wordt beschreven dat het plan wordt uitgevoerd. De eerste dag van het feest zegt Saul nog niets over de afwezigheid van David. Het is hem wel opgevallen, maar hij ziet een logische verklaring. David zal wel onrein zijn. De HEERE heeft in Zijn wetten heel precies beschreven wanneer iemand onrein is. In zijn onreinheid zou David niet aan de maaltijd mogen

komen. De tweede dag zou hij echter rein moeten zijn en daarom zegt Saul tijdens die tweede maaltijd wel wat over het ontbreken van zijn schoonzoon.

Jonathan geeft het afgesproken antwoord. David is op uitdrukkelijk verzoek van zijn broer naar Bethlehem vertrokken om daar een offermaaltijd met zijn familie bij te wonen. Een maaltijd die belangrijker is dan de maaltijd van het feest van de nieuwe maan, een relatief onbelangrijk feest. Het antwoord van Jonathan zou voor Saul dan ook afdoende moeten zijn.

Dat is het echter niet. Saul reageert woedend en daarmee is voor Jonathan duidelijk geworden hoe de zaken ervoor staan. Zijn vader heeft het inderdaad op het leven van zijn verbondsvriend voorzien. In zijn woede scheldt Saul zijn eigen zoon uit en beticht hem van verraad.

In zijn relaas laat Saul merken dat ook hij beseft dat David koning zal worden als hij er niets aan doet. Zolang David leeft zal Jonathan nooit koning kunnen worden. Daarom moet David sterven. Als Jonathan probeert het voor zijn zwager op te nemen, is dat olie op het vuur. De woede van Saul wordt er alleen maar door aangewakkerd.

Nu de realiteit tot Jonathan doordringt, wordt ook hij boos. Hij verlaat de tafel en uit zijn boosheid door verder niets meer te eten. De volgende ochtend vertrekt hij naar de ontmoetingsplaats om de rest van het plan uit te voeren. Hij zal de boodschap aan David over gaan brengen. Dit gebeurt volgens het afgesproken plan met pijlen en wat cryptische opdrachten richting een jongen die de pijlen voor de kroonprins op moet halen.

Daarna volgt het afscheid. Jonathan weet dat hij zijn vriend zal moeten missen aan het hof. David weet dat hij als een balling en vluchteling zal moeten leven. Opnieuw herinneren zij elkaar aan het verbond dat ze gesloten hebben nu ze afscheid nemen voor het leven.

'Wat in dit hoofdstuk en in het voorafgaande deel opvalt, is dat David zich zo langzaam losmaakt van Saul. Wanneer onze werkgever tot tweemaal toe een speer naar ons had geworpen, waren we allang weggeweest. David gaat echter weer naar Gibeon en vraagt raad aan Jonathan. Dit is geen ongezonde berusting, maar een instelling die we in onze vluchtige tijd niet veel meer tegenkomen: David let op de situatie en wacht op Gods leiding. In zijn zorgvuldigheid en geloof wordt hij tot een man die het koningschap waard is. Kroonprins Jonathan erkent dit en houdt niet krampachtig vast aan eigen positie. Zoals David beschikte over waardigheid en geduld, beschikte Jezus Christus hierover in nog grotere mate. Zoals Jonathan groot was in zijn onderwerping aan David, mag een gelovige groot worden in zijn onderwerping aan Jezus Christus.'

Alternatieve (start)opdrachten

- Ga met elkaar in gesprek over wat 'echte vriendschap' betekent. Je kunt alle genoemde kenmerken op het bord / vel papier schrijven. Kijk aan het eind van de avond nog eens terug of er nog meer dingen aan toe te voegen zijn.

Antwoorden

Startopdracht:

Het is leuk om alle quotes in de zaal op te hangen. Gebruik dan plakbriefjes.

1. –
2.
 - a. Jonathan zegt dat David niet zal sterven. Hij geeft aan dat zijn vader altijd alles met hem deelt, dus als Saul David zou willen doden, zou Jonathan dat geweten hebben.
 - b. David zegt dat Saul doorheeft dat Jonathan zoveel om hem geeft. En dat is nu precies de reden dat Saul zijn plannen niet aan Jonathan vertelt.
3. *Persoonlijk*
4.
 - a. Ze vertrouwen elkaar en zoeken het beste voor elkaar.
 - b. *Persoonlijk*
 - c. Hij speelt een grote rol, Hij staat centraal.
 - d. *Persoonlijk. Mooi als je hierover kunt doorpraten. Misschien kun je een persoonlijke ervaring delen.*

Stellingen:

Bespreek de stellingen eens op een andere manier. Zie de didactische tips hierboven.

- Dit kan best stevige gesprekken opleveren. Let erop dat iedereen eerlijk zijn/haar zegje kan doen.
 - Dat is een belangrijke waarde in vriendschap.
 - Mooi als er iemand is die daarover iets wil vertellen!
 - Het thema 'verkering met een ongelovige' kan belangrijk zijn voor deze doelgroep. Het is goed dat ze hun mening hierover vormen voordat er wellicht sprake is van een relatie. Breng bijbelse argumenten in waaruit blijkt dat de Heere het niet goedvindt. Denk aan koning Salomo die zich door zijn heidense vrouwen liet beïnvloeden en de afgodendienst een plaats gaf. Zie ook 2 Korinthe 6:14-18.
 - Dat hoeft niet zo te zijn, je mag best van mening verschillen. Dit zal tussen de jongeren op de club ook zo zijn.
5.
 - a. Hij vraagt zich af of er nog iemand uit Jonathans familie in leven is. David wil graag zijn belofte aan Jonathan nakomen en voor zijn familie zorgen.
 - b. Mefiboseth
 - c. Hij is als klein kind gevallen en daarbij kreupel geworden aan beide voeten. Hij woont in Lodebar bij Machir in huis.
 6.
 - a. *Persoonlijk*
 - b. –

- c. God roept ons op om Hem te gehoorzamen. Dat betekent dat we de drie-enige God liefhebben en Hem dienen. Dat we ons oude, zondige leven de rug toekeren en in een nieuw leven wandelen.
- d. *Persoonlijk*
- e. We hoeven er nooit aan te twifelen of er bij de Heere genade is. Telkens als we zondigen, mogen we naar God toe en Hem om vergeving vragen. De doop laat ons zien dat de Heere ons vergeven wíl!
7. a. Hij heeft zijn leven voor David over.
b. *Persoonlijk*
8. a. *Persoonlijk*
b. Aan een echte vriend geef je een stukje van jezelf. Als zo'n persoon uit je leven verdwijnt, is dat een verlieservaring.
9. a. –
b. *Persoonlijk*
10. *Dit is goed te combineren met het tweede deel van de avond. Maak bijvoorbeeld kaarten, een schilderij of briefpapier.*

Schets 4 – Een kroonprins die sterft in het harnas

Benodigheden

- Bijbel, Handreiking en pen voor elke jongere
- Apparatuur om het filmpje op www.ABCvanhetgeloof.nl te bekijken (vraag 4)

Lezen

Deze gedeeltes kunnen gebruikt worden bij de voorbereiding, maar kunnen ook op de avond zelf gelezen worden.

- 1 Samuël 31
- 2 Samuël 1
- 2 Petrus 3

Zingen

- Psalm 39:3 en 5
- Psalm 73:14
- Psalm 36:3
- Psalm 90:7
- Lied: Ga niet alleen door 't leven
- Lied: Wie op de Heer' vertrouwen
- Lied: Zoals ik ben, kom 'k onbereid
- Lied: Zoek eerst het Koninkrijk van God

Doelstelling

- Jongeren denken na over het einde van het leven
- Ze denken na over hun eeuwige bestemming

Rol Jonathan

Algemeen:

Jonathan is in zekere zin een tragisch figuur. Zijn vader is uitgekozen om de koning van Israël te zijn en hij, als kroonprins, is voorbestemd om eens zijn vader op te volgen.

Hij blijkt geliefd te zijn bij het volk. Hij stelt een verkwikkende nuchterheid tegenover de dwaze invallen van zijn vader.

Toch wordt hij nooit koning. Hij moet zijn plaats af gaan staan aan een herdersjongen uit Bethlehem. En wonderlijk genoeg accepteert hij dat volkomen. Hij ziet daarin de hand van de HEERE en berust daarin.

Tenslotte sterft hij op het slagveld, verward in een gevecht met de Filistijnen.

Een tragische held. Moeten wij hem zo zien?

Ik heb hem zelf altijd gezien als een dappere man. Hij gaat alleen op de Filistijnen af, blijft altijd bereid om voor zijn manschappen te vechten. Gaat strijdend ten onder, te midden van zijn volksgenoten. Wat een contrast met Saul!

Ik denk dat we Jonathan met recht een held mogen noemen. Dan niet per sé vanwege zijn dapperheid, zijn trouw, zijn bereidwilligheid een stap terug te doen. Met name vanwege zijn geloof. Zijn vertrouwen op de God van Israël. Hij zou wat dat betreft best in Hebrreeën 11 passen.

Een kroonprins die sterft in het harnas:

Het is bijzonder om te zien hoe Jonathan trouw blijft tot het einde. Het verschil tussen de manier waarop zijn leven eindigt en het levenseinde van Saul is groot. Jonathan blijft zijn vader en zijn land trouw. Hij sterft letterlijk in het harnas.

Na zijn dood wordt er over hem, zijn broers en zijn vader getreurd en gerouwd. Het klaaglied van David moest van kind op kind doorgegeven worden om maar niet vergeten te worden. Het tekent de bijzondere band tussen David en Jonathan.

Hoe zijn de helden gevallen in het midden van de strijd!

Jonathan ligt gesneuveld op uw hoogten!

Ik ben benauwd om jou, mijn broeder Jonathan!

Je was mij zeer lief; je liefde was mij wonderlijker dan de liefde van vrouwen.

Hoe zijn de helden gevallen, de strijdwapens verloren!

Achtergrondinformatie

1 Samuël 31:1-13

Achtergrond

Opnieuw is er oorlog met de Filistijnen, die steeds weer proberen om Israël (of delen daarvan) in hun macht te krijgen. Nu zijn de Filistijnen opgetrokken tot in de vlakte van Jizreël, waar ze sterker blijken te zijn dan het leger van Israël. De Israëlieten vluchten de heuvels in, waar ze zich hergroeperen op het gebergte van Gilboa.

Verloop

Op dat gebergte sneuvelen veel soldaten van Saul. De Filistijnen brengen hem een zeer zware slag toe, want ook drie van de zonen van Saul sneuvelen in de strijd. Onder hen is ook de kroonprins, Jonathan.

De situatie wordt hopeloos, de Filistijnen komen steeds dichterbij de koning. De boogschutters van de vijand hebben hem al in het vizier en er is geen ontkomen meer aan. Saul kiest een andere weg dan Jonathan. In plaats van op zijn post te blijven en net zo lang door te vechten tot er geen andere mogelijkheid meer is, kiest hij voor een ander einde. Hij is erg angstig en wil koste wat het kost voorkomen dat de Filistijnen hem in handen krijgen. Dan zal hij waarschijnlijk lange tijd gemarteld en bespot worden voordat zijn beulen een einde aan zijn leven maken.

Daarom geeft hij zijn wapendrager bevel hem te doorsteken. Die weigert dat echter. Hij wil niet, omdat hij zeer bevreesd is. Is er bij hem het besef dat Saul, ondanks alles, nog steeds de gezalfde van de HEERE is? Hoe dan ook, de wapendrager voert het bevel niet uit. Daarom moet Saul een andere weg zoeken. Hij plant zijn zwaard in de grond en laat zichzelf er bovenop vallen, zodat het zwaard hem doorsteekt en hij sterft. Als zijn wapendrager dat ziet doet hij hetzelfde. Het is niet duidelijk waarom hij dat doet. Sommigen menen dat het uit lafheid is, anderen zeggen juist dat het uit solidariteit met zijn heer is.

Als de Filistijnen na de strijd over het slagveld lopen vinden ze de lichamen van Saul en zijn zonen. Ze nemen de lichamen mee en hangen ze als trofee aan de muren van een van hun steden, Beth-San.

Aan het slot van dit bijbelboek lezen we dat de inwoners van Jabes naar Beth-San komen en daar de lichamen van Saul en zijn zonen ophalen. Jabes was zeer loyaal aan Saul, omdat één van zijn eerste daden als koning was deze stad te bevrijden van de Ammonieten.

De lichamen verbranden ze en de beenderen begraven ze daar bij Jabes. Later worden ze herbegraven in het familiegraf in het grondgebied van Benjamin (2 Samuël 21:14).

Alternatieve (start)opdrachten

- Vraag 1 kan ook goed als uitgebreide startopdracht dienen.
- Gebruik het filmpje over 'hemel' op www.abcvanhetgeloof.nl als startopdracht, evt. in combinatie met het filmpje over 'hel'.

Antwoorden

Startopdracht:

Deze vrouw heeft uitzicht op het beste leven dat er is: het eeuwige leven! Dat kan voor de jongeren nog heel ver weg lijken, toch is het goed om er met elkaar bij stil te staan. Niemand weet immers hoe oud hij worden zal!

1. –
2.
 - a. Ze worden gedood in de strijd.
 - b. Hij maakt zelf een einde aan zijn leven.
 - c. Ze slaan op de vlucht.
 - d. Het hoofd van Saul wordt afgehakt en de wapens worden meegenomen. De lichamen worden – als trofee – aan de stadsmuur van Beth-San gehangen.
 - e. Ze gaan naar Beth-San (dat is een hele nacht lopen!), halen de lichamen van de muur af, verbranden deze en begraven de botten.
3.
 - a. Sterven terwijl je bezig bent met werken of als je nog heel actief bent.
 - b. *Persoonlijk*

- c. *Persoonlijk*
4. a. *Persoonlijk*
b. –
c. De Heere heeft geduld. Hij wil niet dat je verloren gaat. Hij wil dat je tot bekering komt.
5. a. Als Saul net koning is, bevrijdt hij de stad Jabes van de Ammonieten.
b. Ze zijn Saul heel dankbaar en willen hem op deze manier hun eerbied en dank tonen.
c. Het vraagt een gepaste omgang met de dood en met overleden mensen. Dat geldt voor wat je doet en voor hoe je erover praat.
6. Dit kan best wat gespreksstof opleveren. Wees je ervan bewust dat er jongeren kunnen zijn die (recent) met een overlijden te maken hebben gehad. Misschien zijn er ook situaties geweest waarin een geliefde gecremeerd werd? Vraag zo nodig vooraf aan de jongeren of ze dit wel eens meegemaakt hebben. Het voorkomt dat je voor vervelende verrassingen komt te staan tijdens de discussie.
De bijbelse lijn is dat we de lichamen van onze geliefden begraven. Waarom verbranden wij onze doden niet? De taal van 1 Korinthiërs 15 is hier duidelijk in: het lichaam wordt vergeleken met een graankorrel die gezaaid wordt. De opwekking door God wordt vergeleken met het graan dat daaruit groeit. We 'zaaien' de lichamen van onze geliefden 'in de verwachting van het eeuwige leven'. Daarom begraven wij onze doden, net zoals de Heere Jezus begraven werd.
7. *Persoonlijk*
8. a. *Persoonlijk*
b. *Inventariseer de vragen en zoek met elkaar (bijv. met de Bijbel met Uitleg of Studiebijbel) naar antwoorden.*
9. a. *Persoonlijk*
b. *Persoonlijk*
10. Willem van Oranje vergelijkt zichzelf met David. Net zoals David moest vluchten voor koning Saul, zo moet hij vluchten. Hij spreekt over 'sterven in het veld', zoals dat voor Jonathan gold. En over het eeuwig bij de Heere zijn na zijn dood.
11. *Een mooie vraag om terug te kijken op het geheel van de Handreiking.*